

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Turabdin Bölgesi'nde Kırsal Kültürel Peyzajın Dönüşümü: Anıtlı (Hah) Köyü Örneği Üzerinden Haberli (Basibrin) ve Dereiçi (Kıllıt) Köyleriyle Karşılaştırmalı Bir Analiz

Transformation of Rural Cultural Landscape in the Turabdin Region: A Comparative Analysis of the Example of Anıtlı (Hah) Village with Haberli (Basibrin) and Dereiçi (Kıllıt) Villages

 Leyla Aslan

Dr., Mimar, Restorasyon Uzmanı

ÖZ

Bu çalışma, Turabdin bölgesindeki üç Süryani kırsal yerleşimi -Anıtlı (Hah), Haberli (Basibrin) ve Dereiçi (Kıllıt)- kültürel peyzaj bağlamında karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Anıtlı köyü, tarihsel süreklilik taşıyan yapısı ve hâlen yaşayan Süryani nüfusuyla kültürel peyzajın dönüşümüne dair derinlemesine bir analiz için merkezî bir örnek olarak değerlendirilmiştir. Haberli ve Dereiçi köyleri ise, Anıtlı ile benzer tarihsel ve kültürel kökenlere sahip olmalarına karşın, farklı demografik yapılar ve koruma statüleriyle karşılaştırmalı analiz modelini destekleyen örneklerdir. Çalışmada, her üç yerleşimin mimari, sosyo-kültürel ve çevresel özellikleri kültürel peyzaj bütünlüğü çerçevesinde değerlendirilmiş; koruma tehditleri, kullanım sürekliliği ve yapılaşma baskıları açısından benzerlik ve farklılıkları ortaya konmuştur. Elde edilen bulgular, kırsal kültürel peyzajların korunmasında bağlama özgü, çok katmanlı ve katılımcı stratejilerin geliştirilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu yaklaşım, kültürel mirasın somut ve somut olmayan bileşenlerinin sürdürülebilir biçimde korunmasını hedeflemektedir.

Anahtar sözcükler: Anıtlı (Hah), Dereiçi (Kıllıt), Haberli (Basibrin), kırsal yerleşim, koruma, kültürel peyzaj, Mardin, Şırnak, Turabdin.

ABSTRACT

This study undertakes a comparative analysis of three Syriac rural settlements in the Tur Abdin region—Anıtlı (Hah), Haberli (Basibrin), and Dereiçi (Kıllıt)—within the framework of cultural landscape. Anıtlı village, characterized by its historical continuity and the presence of an active Syriac community, has been selected as the primary case study for an in-depth examination of cultural landscape transformation. Haberli and Dereiçi, while sharing similar historical and cultural origins with Anıtlı, present divergent demographic structures and heritage protection statuses, thereby serving as complementary cases within the comparative model. The study evaluates the architectural, socio-cultural, and environmental characteristics of each settlement in relation to their cultural landscape integrity and identifies similarities and differences with respect to conservation threats, continuity of use, and development pressures. The findings underscore the necessity of developing context-specific, multilayered, and participatory strategies for the preservation of rural cultural landscapes. This approach aims to ensure the sustainable safeguarding of both tangible and intangible components of cultural heritage.

Keywords: Anıtlı (Hah), conservation, cultural landscape, Dereiçi (Kıllıt), Haberli (Basibrin), rural settlement, koruma, kültürel peyzaj, Mardin, Şırnak, Turabdin.

Received: 07.03.2025 Revised: 30.04.2025 Accepted: 14.05.2025 Online: 12.08.2025

Correspondence: Leyla Aslan

E-mail: leyla@ninovaproje.com

 OPEN ACCESS This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Kültürel Peyzaj Kavramı Üzerine

Kültürel peyzaj kavramı, insan ile doğal çevre arasındaki karşılıklı etkileşimi yansıtan çok katmanlı bir olgudur. Bu kavram, insanın mekânla kurduğu ilişkiyi yalnızca fiziksel değil, tarihsel, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla birlikte ele almakta olup, insan topluluklarının doğayla kurduğu uzun süreli ilişkinin izlerini taşıyan mekânsal örüntüler aracılığıyla görünür hale gelmektedir.

Kültürel peyzaj kavramının yaygın bir şekilde akademik literatürde yer bulması, özellikle UNESCO'nun 1992 yılında Dünya Miras Listesi kapsamında kültürel peyzajları resmi olarak tanımlamasıyla ivme kazanmıştır. UNESCO, kültürel peyzajları *"doğa ile insan arasındaki uzun ve dinamik etkileşimin ürünü olan, kültürel anlamlar taşıyan alanlar"* olarak tanımlamaktadır (UNESCO, 1992). Bu tanımlama, kültürel peyzajın yalnızca fiziksel bir varlık olmadığını; aynı zamanda bir yaşam biçiminin, kolektif belleğin ve toplumsal kimliğin mekânsal temsili olduğunu ortaya koymaktadır.

Koruma bağlamında kültürel peyzaj yaklaşımı, sadece anıtsal yapıların ya da bireysel mimari değerlerin değil, aynı zamanda bu öğelerle birlikte var olan geleneklerin ve gündelik yaşam pratiklerinin de korunmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle yerleşim alanlarında bu yaklaşım, sadece yapı çevreyi değil, aynı zamanda topografya, bitki örtüsü, su kaynakları gibi doğal unsurlarla kurulan ilişkilerin de değer olarak ele alınmasına olanak tanımıştır.

Bu çerçevede ele alındığında, çalışmada incelenen yerleşimlerin sahip olduğu özgün değerlerin yalnızca mimari ya da kentsel biçim üzerinden değil, tarihsel süreç içinde şekillenmiş kültürel peyzaj karakterleri üzerinden okunması da mümkün hale gelmektedir.

Turabdin Kültürel Peyzajı

Turabdin bölgesi, tarihsel süreç içerisinde farklı halkların yaşadığı ve günümüzde de çok kültürlü yapısını sürdüren bir coğrafya olarak dikkat çekmektedir. Bölgede tarih boyunca Kürt, Süryani, Ezidi, Arap ve farklı halklar bir arada yaşamış; bu kültürel etkileşim, bölgenin kırsal dokusunun şekillenmesinde ve yerleşimlerin biçimlenme süreçlerinde belirleyici bir rol oynamıştır. Farklı toplulukların bir arada varlık göstermesi, bölgenin kültürel çeşitliliğini zenginleştirerek mimari ve mekânsal organizasyonun özgün nitelikler kazanmasına katkıda bulunmuştur. Bu çeşitlilik, bölgedeki kültürel

dinamiklerin etkileşimi sonucunda farklı kültürel peyzaj alanlarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. **"Turabdin Kültürel Peyzajı"** bağlamında değerlendirildiğinde, bölgedeki yerleşimler ortak bir tarihi mirası yansıtmakla birlikte, her biri kendine özgü karakteristik özellikler taşımaktadır. Bölgede yaşayan toplumlar, maddi ve manevi kültürel değerleriyle bu peyzajın oluşumuna katkıda bulunmuş ve bu yapı, yalnızca bölgenin kimliğini değil, aynı zamanda kültürel mirasını da biçimlendirmiştir. İnsan ve doğanın etkileşimiyle şekillenen bu yerleşimler, benzer coğrafi koşullara sahip olmalarına rağmen, farklı toplulukların özgün yaşam pratikleri nedeniyle çeşitlilik arz etmektedir.

Özellikle Turabdin bölgesindeki Süryani köy yerleşimleri, farklı coğrafi konumlara ve özgün potansiyellere sahip olmakla birlikte, erken dönemlerden itibaren sürekliliğini koruyan ve ortak bir tarihi arka plana dayanan yerleşimlerdir. Her ne kadar bazı köyler zamanla terk edilmiş olsa da bölgedeki yaşam biçimlerinin çevre üzerindeki etkileri, ortak bir kültürel mirasa dayalı kırsal yerleşim tipolojilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mevcut durumu ve yapısal özellikleri incelendiğinde, Süryani kültürünün mimariye yansımaları olarak benzer yapı tipolojileri, organik yerleşim dokusu ve yerel malzeme kullanımı dikkat çekmektedir. Terk edilmiş, bakımsız ve iklim koşullarının etkisiyle harap olmuş yapılar dışında, köylerin sivil ve dini mimari öğeleri, sokak düzeni ve genel yerleşim dokusu geleneksel kırsal mimari karakterini büyük ölçüde korumaktadır. Bu yerleşimlerin yapısal bütünlüğü, bölgenin tarihsel, kültürel ve çevresel unsurlarının bir yansıması olarak Turabdin kırsal mimarisinin özgün kimliğini ortaya koymaktadır.

Bulundukları coğrafyanın sunduğu olanaklar ve yapı teknolojilerinin gereksinimlere bağlı olarak şekillenmesiyle ortaya çıkan kırsal mimari yerleşimler, ortak tarihi mirası hem somut hem de soyut değerler bağlamında barındırmaktadır. İnsan ve doğanın etkileşimiyle biçimlenen bu yerleşimler, aynı coğrafyada benzer özellikler taşısa da yerel halkın özgün yaşam pratikleri doğrultusunda farklılaşmıştır. Antik Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimler genel anlamda ortak karakteristiklere sahip olmakla birlikte, Anıtlı (Hah) köyü, tamamen terk edilmeden günümüze ulaşan nadir örneklerden biri olarak dikkat çekmektedir. Bu köy, kendine yeten bir ekosistem oluşturarak özgün kırsal yerleşim kimliğini korumuş ve bu süreçte tarihsel, kültü-

rel ve doğal mirası bir arada barındırmıştır. Cemaatinin ve ilk kullanıcılarının hâlen aktif olarak yerleşimde bulunması, Anıtlı'yı bölgedeki diğer kırsal yerleşimlerin şekillenme dinamiklerini anlamada önemli bir referans noktası haline getirmektedir.

Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimler, ortak değerlere ve benzer sorunlara sahip olmakla birlikte, her biri kendine özgü potansiyeller barındırmaktadır. Bu farklı potansiyeller, yerleşimlerin karşı karşıya olduğu tehditlerin de çeşitlenmesine neden olmaktadır. Son yıllarda değişen toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlar, turizm faaliyetlerinin artışı ve köye dönüş hareketleri, kırsal yerleşimlerin ortak koruma sorunlarını daha görünür hale getirmiştir. Bu bağlamda, Turabdin bölgesindeki diğer Süryani köyleri incelenerek, Anıtlı ile benzer özellikler taşıyan kırsal yerleşimler karşılaştırmalı analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Bu çalışma, kültürel peyzaj bütünlüğü üzerinden Anıtlı (Hah) köyünün mevcut yapısal, tarihsel ve sosyo-kültürel özelliklerini ayrıntılı biçimde incelemekte; bu yerleşimin dinamiklerini anlamak amacıyla, benzer bağlamlara sahip iki kırsal Süryani yerleşimi olan Haberli (Basıbrin) ve Dereiçi (Kıllıt) köylerini karşılaştırmalı analiz kapsamında değerlendirmeye dâhil etmektedir. Anıtlı köyü, hâlen Süryani nüfusun aktif biçimde yaşadığı nadir kırsal yerleşimlerden biri olması ve sahip olduğu katmanlı kültürel peyzaj öğeleri nedeniyle çalışmanın merkezini oluşturmaktadır. Haberli ve Dereiçi köyleri ise, benzer tarihsel kökenlere sahip olmakla birlikte farklı koruma statüleri ve demografik yapılarıyla, Anıtlı'nın dönüşüm dinamiklerinin karşılaştırmalı analizini mümkün kılan örnekler olarak ele alınmıştır.

Bu doğrultuda çalışmanın temel araştırma sorusu, farklı kullanım biçimleri ve koruma yaklaşımlarına sahip söz konusu üç Süryani yerleşiminin kültürel peyzaj değerleri, benzerlikler ve farklılaşmalar ekseninde nasıl çözümlenebileceği ve bu çözümlenmenin yerel ölçekli koruma stratejilerinin geliştirilmesine nasıl bir kuramsal ve pratik katkı sağlayabileceği biçiminde şekillenmiştir.

Yöntemsel olarak çalışma, Anıtlı köyü üzerinden derinlemesine bir durum analizi gerçekleştirmekte; Haberli ve Dereiçi köyleriyle yapılan karşılaştırmalı değerlendirme ise, özellikle kültürel peyzaj tehditleri ve koruma potansiyelleri bağlamında ortak ve farklı yönlerin belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu

çalışmada kültürel peyzajın dönüşümüne ilişkin ayrıntılı tehdit analizi yalnızca Anıtlı köyü özelinde yapılmıştır. Bunun temel nedeni, Anıtlı'nın araştırma kurgusunun merkezinde konumlanmasının yanı sıra, yerleşime ilişkin verilerin süreklilik arz etmesi sayesinde, sosyo-kültürel, politik, yasal-yönetimsel ve çevresel tehditlerin dört temel başlık altında sistematik ve katmanlı bir biçimde değerlendirilebilmesine imkân tanıyan yeterli tarihsel ve niteliksel veri derinliğine sahip olmasıdır. Haberli ve Dereiçi köyleri ise, Anıtlı'nın analizini karşılaştırmalı olarak destekleyen tamamlayıcı vaka örnekleri olarak değerlendirilmiş; bu nedenle bu köylerdeki tehditler daha genel çerçevede ele alınmıştır.

Bununla birlikte, Haberli ve Dereiçi köylerine ilişkin yapılan gözlemler ve literatür değerlendirmeleri, koruma sorunlarının niteliği bakımından Anıtlı ile bazı ortaklıklar taşıdığını ortaya koymakta; ancak yerleşimlerin kullanım sürekliliği ve demografik yapılarındaki farklılıklar nedeniyle tehditlerin yoğunluk ve etkilerinde çeşitlilik gözlenmektedir.

Bu nedenle, çalışma kapsamında yalnızca Anıtlı köyü için detaylandırılan dört başlıklı tehdit analizi modeli, karşılaştırmalı yaklaşımın bir parçası olarak diğer iki yerleşimin değerlendirilmesini yönlendirici biçimde kullanılmıştır; doğrudan veri temelli değil, analitik karşılaştırma amacıyla sınırlı biçimde uygulanmıştır.

Mardin Midyat Anıtlı (Hah) Köyü

Anıtlı (Hah), Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Mardin il sınırları içerisinde yer alan bir yerleşimdir. Köy, Mardin ilinin Midyat ilçesine bağlı olup, Mardin il merkezine yaklaşık 60 kilometre, Midyat ilçe merkezine ise yaklaşık 25 kilometre mesafededir. Süryani Köyleri haritasında Anıtlı (Hah), Haberli (Basıbrin) ve Dereiçi (Kıllıt) köyleri görülmektedir (Resim 1).

Resim 1. Süryaniköyleri haritasında Anıtlı (Hah, Haberli (Basıbrin), Dereiçi (Kıllıt) Köyleri (Keser, 2002).

Önceleri Dargeçit ilçesine bağlı olan Anıtlı köyü, 1995 tarihinde Midyat ilçesine bağlanmıştır. 1870'li yıllarda 81, 1915'te 100, 1981'de 52, 1994'te 20 ve günümüzde ise 18 aile (yaklaşık 110 kişi) tarafından ikamet edilen köyde belirgin bir nüfus azalması gözlemlenmektedir (Rabo, 2002).

Anıtlı'da koruma süreci, 2001 yılında Meryem Ana Manastırı'nın Diyarbakır Koruma Kurulu tarafından 1. Grup olarak tescil edilmesiyle başlamıştır. 2009 yılında ise tüm yerleşim, Diyarbakır Koruma Kurulu tarafından Hah Harabeleri olarak 1. derece arkeolojik sit alanı ilan edilmiştir. Anıtlı köyünde yer alan Mor Sobo Katedrali ile Meryem Ana Manastırı, 2021 yılında *"Midyat ve Çevresindeki (Turabdin) Geç Antik ve Ortaçağ Dönemi Kilise ve Manastırları"* başlığıyla UNESCO Geçici Miras Listesi'ne alınan yapılar arasında yer almaktadır (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2024).

Gernot Wiessner'e göre, Turabdin bölgesindeki en eski yerleşim yerleri vadiler ve yamaçlarda değil, savunulabilir tepeler üzerinde konumlanmıştır (Wiessner, 1995). Bu bağlamda, erken dönem yerleşimlerinin savunma amaçlı inşa edilmiş yapılar etrafında şekillendiği ve bu yerleşimlerin coğrafi bağlamda savunulabilir tepeler üzerinde konumlandığı anlaşılmaktadır. Anıtlı köyü de savunma mimarisinin izlerini taşıyan bir yerleşim olarak, Hah Kalesi ve çevresindeki tepe etrafında yer almaktadır.

Köy, dağlık ve verimli topraklarla çevrili olup, son yıllarda özellikle 1980'lerden itibaren yaşanan ekonomik ve politik nedenlerle göçler yaşanmış ve bu durum köyün demografik yapısının değişmesine yol açmıştır. Tarihsel süreçte, köy Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında çok

kez el değiştirmiş olmasına rağmen, günümüzde köyün demografik yapısı tamamen Süryani nüfusundan oluşmaktadır. Bununla birlikte, köyde Müslüman ailelere ait ayrı bir mahalle bulunmakta ve bu mahallede yaklaşık 15 adet sivil mimari yapı yer almaktadır.

Anıtlı köyü, birçok dini ve sivil mimari harabe barındırmaktadır ve burada 40'a yakın kilise bulunduğu söylenmektedir. Ancak, bu kiliselerin birçoğunun tam olarak yerleri tespit edilememiştir. Köydeki kiliseler ve manastırlarda bulunan yazıtlar, bölgenin tarihine dair önemli veriler sunmaktadır. Yerleşimdeki en eski tarihli yazıtlardan biri, Mor Yuhannon Manastırı'nda bulunan ve M.S. 740 yılına tarihlendirilen yazıttır (Rabo, 2002). Bu yazıt, Anıtlı'daki bilinen en erken tarihli somut kanıt olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, Anıtlı köyündeki en erken tarih, M.S. 740 yılı olarak belirlenmiştir.

Köy, Ortaçağ'da önemli bir dini merkez olarak öne çıkmıştır ve büyüklüğü, içerdiği kilise, manastır, katedral, çan kuleleri ve inziva yapılarıyla, Turabdin'in ilk metropolitlik merkezi olarak kabul edilmektedir (Palmer, 1990).

Son yıllarda, özellikle yaz aylarında, turizmin gelişmesi ve Avrupa'da yaşayan Anıtlılılar ile Süryanilerin özel günlerini kutlamak amacıyla köylerine dönmeleriyle nüfus artışı gözlemlenmektedir. Özellikle Süryani toplumu açısından büyük dini öneme sahip olan 15 Ağustos Meryem Ana Günü, Meryem Ana Manastırı'nda düzenlenen ayin ve ritüellerle kutlanmakta; bu doğrultuda söz konusu tarihlerde köyde belirgin bir hareketlilik gözlemlenmektedir. Bugüne ilişkin bir görsel, 2023 yılına ait Bünyamin Aydın Arşivi'nden alınmıştır (Resim 2).

Resim 2. 15 Ağustos Meryem Ana Günü (Aydın, 2023).

Anıtlı köyü peyzajı, yüzyıllar boyunca doğanın biçimlendirdiği doğal unsurlar ile burada yaşamış toplulukların kültürel izlerini bir arada barındırmaktadır. Köy çevresinde yer alan anıtsal ölçekli yapılar, mimarlık tarihi açısından önemli birer kültürel miras niteliği taşımakta olup, bu yönüyle Antik Turabdin bölgesinin özgün ve nadir alanlarından birini oluşturmaktadır. Yerleşimin verimli arazi kullanımı, geleneksel üretim teknikleri ve doğal topografya ile uyum içinde gelişen mimari unsurları, Turabdin bölgesinin kültürel peyzajını somut bir örnek üzerinden gözler önüne sermektedir. Günümüzde kırsal bir yerleşim olarak varlığını sürdüren Anıtlı, tarihsel süreçte özgün mimari dokusuyla kentsel planlama açısından da dikkat çekmektedir. Köyün peyzajı, çevresini saran meşe ve çam ağaçlarının oluşturduğu doğal örtüyle birlikte, yamaçlara ve vadilere yayılan tarım arazileriyle şekillenmektedir. Zeytin, üzüm, incir ve badem ağaçları geleneksel tarımsal üretimin temelini oluştururken, bu öğeler aynı zamanda köyün görsel peyzaj karakterini de belirlemektedir. Köyün etrafında yer alan bostan alanları, bağlar ve küçük ölçekli zeytinlikler, geçmişteki üretim pratiklerinin izlerini sürdürmekte ve kırsal peyzajın sürekliliğini sağlamaktadır. Bu çeşitlilik, Anıtlı'nın kendine yeten bir kırsal ekosistem oluşturmasına olanak tanımış ve yerleşimin doğal çevreyle kurduğu ilişkinin mekânsal yansımalarını açık biçimde ortaya koymuştur. Bu durumu görsel olarak destekleyen iki örnek, Anıtlı Köyü'nün geleneksel yerleşim dokusunu ve bu dokunun havadan görünümünü yansıtmaktadır (Resim 3; Resim 4).

Yerleşim alanındaki yapılar, farklı kültürlerin ritüel, gelenek, mimari ve sanatsal yaklaşımlarından etkilenerek, Turabdin bölgesinde kendine özgü bir kimlik ortaya koymuştur. Özellikle Bizans İmparatorluğu sınırları içinde yer alması ve Doğu Hristiyanlığının kırsal ve kentsel hiyerarşisini yansıtan katmanlı bir yapıya sahip olması, Anıtlı'nın tarihsel gelişim sürecine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bölgenin kadim dillerinden biri olan Süryanice, günümüzde hâlâ Anıtlı halkı tarafından konuşulmakta ve köydeki kilise ve manastırlarda ayin dili olarak kullanılmaktadır. Bu durum, Anıtlı'nın evrensel bir değer kazanmasını sağlarken, aynı zamanda köyün Süryani kültürüyle olan güçlü bağlarını da pekiştirmektedir.

Antik dönemden günümüze, Anıtlı'nın nüfusu çeşitli yıkımlar, savaşlar ve politik olaylarla azalmış; bu durum yerleşim alanı ve sınırlarının küçülmesine yol açmıştır. Ancak Anıtlı en büyük nüfus kaybını 1980'lerde yaşamıştır. Politik ve ekonomik nedenlere bağlı olarak gerçekleşen bu kısmi terk, köydeki birçok dini ve sivil mimari yapının metruk hale gelmesine neden olmuştur. Bu süreç, Süryani geleneksel yaşamına ait somut olmayan kültürel değerlerin de kaybına yol açmış ve köyün özgün ruhunun zayıflamasına sebep olmuştur.

Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimler, ortak değerlere ve sorunlara sahip olmakla birlikte, kendilerine özgü potansiyelleri barındırmaktadır. Bu potansiyeller, yerleşimlere özgü tehditlerin de farklılaşmasına yol açmaktadır. Anıtlı özelinde Turabdin kültürel peyzajını teh-

Resim 3. Anıtlı Köyü geleneksel yerleşimi.

Resim 4. Anıtlı Köyü geleneksel yerleşim dokusu, hava fotoğrafı.

dit eden unsurlar, şu dört ana başlık altında incelenmiştir (Tablo 1) (Aslan, 2025).

- 1. Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Tehditler:** Değişen demografik yapılar, geleneksel yaşam biçimlerinin dönüşümü ve ekonomik faaliyetlerin azalması.
- 2. Politik Tehditler:** Bölgesel ve ulusal ölçekteki politik dinamiklerin yerleşim üzerindeki etkileri.
- 3. Koruma Alanında Yasal ve Yönetmelik Tehditler:** Yeterli olmayan mevzuat, uygulamada karşılaşılan yönetimsel sorunlar ve koruma süreçlerindeki prosedürel zorluklar.
- 4. Doğa ve Çevresel Tehditler:** İklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi ve çevresel bozulmalar.

2010'lu yıllardan itibaren Anıtlı'nın nüfusunda, özellikle yaz aylarında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Avrupa ve büyük şehirlere göç eden eski köy sakinleri, yaz aylarını ve önemli günleri köyde geçirmeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra, köydeki dini yapıların kültürel ve tarihsel önemi ile UNESCO'nun yarattığı popülerlik, yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmiş ve bu durum yaz aylarında Anıtlı'nın nüfusunun önemli ölçüde artmasına neden olmuştur. Ancak bu nüfus hareketliliği, yerleşimin demografik yapısını değiştirmiş, turizm baskısı sonucu artan taleplerin karşılanamaması ise doğal kaynaklar üzerinde ciddi bir baskı yaratarak bölgenin ekosistemini olumsuz yönde etkilemiştir.

Bununla birlikte, mevcut geleneksel konutların çağdaş yaşam ihtiyaçlarını karşılamadığı

gerekçesiyle, özgün yapı kurgusuna müdahale eden çeşitli eklentiler gözlemlenmektedir. Bu müdahaleler çoğunlukla avluya bakan cephelerde, betonarme taşıyıcı sistemle inşa edilen ve dış yüzeyleri yerel taşla kaplanarak geleneksel görünüme öykünen yeni revak ve eyvan biçiminde ortaya çıkmaktadır. Ancak bu yapılar, özgün plan şemasını ve mekânsal sürekliliği bozmakta; geleneksel mimariye ait olan taş kemer, tonoz gibi yapısal ve biçimsel öğeler yerine düz döşemeli betonarme çözümler kullanılarak, yerleşimin mimari kimliğinde belirgin bir yabancılaşmaya neden olmaktadır. Bu tür müdahaleler, yerel mimari dilin sürekliliğini kesintiye uğratarak hem estetik bütünlük hem de tipolojik süreklilik açısından yapı çevrede bozulmalara yol açmaktadır.

Turabdin bölgesindeki kırsal yerleşimlerin kültürel peyzajını tehdit eden önemli unsurlardan biri de politik nedenler ve güvenlik sorunlarıdır. Bu faktörler, yerleşimlerin kimliklerinin değişmesine ve zamanla yok olmasına yol açmıştır. Sonuç olarak, bölgedeki birçok yerleşim kimliklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve korun(a)mamış arkeolojik kalıntılara dönüşmüştür. Anıtlı da bu olumsuz süreçten etkilenmiş olup, 1984 yılında köy içinde inşa edilen Karakol kompleksi, köyün kültürel peyzajına zarar veren unsurlardan biri olmuştur. 5.000 m² alana yayılan bu yapı, Meryem Ana Manastırı ve köy yerleşimine yakınlığı nedeniyle tarihi dokuyu olumsuz etkilemiştir. Öte yandan, son yıllarda köye dönüşlerle birlikte, kısa sürede özgün mimariyle uyumlu olmayan yeni

Tablo 1. Anıtlı (Hah) köyü kültürel peyzaj değerlerine yönelik tehditler (Aslan, 2025)

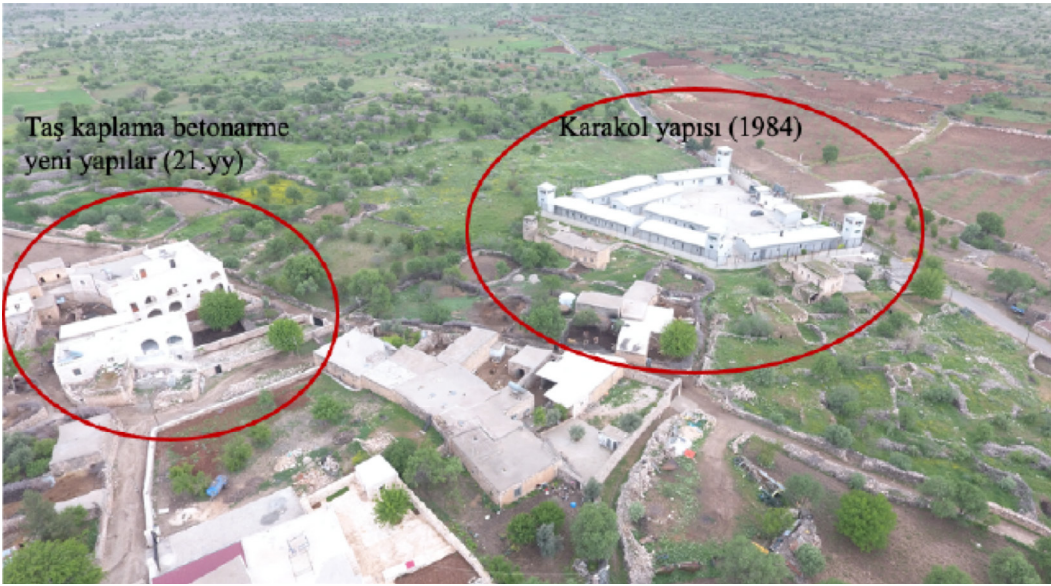
Tehditler	Anıtlı (Hah) Köyü Kültürel Peyzaj Değerlerine Yönelik Tehditler
Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Tehditler	-Nüfus Kaybı, Terk -Ekonomik kaynak yetersizliği -Altyapı ve ulaşım yetersizliği -İşsizlik -Tarımda Makineleşme -Sağlık, Eğitim ve Kültür hizmetlerinin yetersizliği -Mülkiyet Sorunları -Park ve ziyaretçi karşılama alanının bulunmaması -Alışveriş için aktif bir ticari alanın olmaması
Politik Tehditler	-Güvenlik gerekçesiyle köy içinde yapılan karakol yapısı -Köye dönüşlerle beraber hızlı bir şekilde yapılan kopya yapılar
Koruma Alanında Yasal ve Yönetmelik Tehditler	-Mitolojik ve arkeolojik öneme sahip olan ‘Parpuso tarlası’ının arkeolojik sit sınırları dışında bırakılması -1. grup yapıların koruma alanlarının belirlenmesinde yapılarla ilişkili doğal ve arkeolojik çevrenin göz ardı edilmesi -Son 20 yıl içinde, Mardin ve kırsal alanlarında kültürel varlıkların tespit ve tescili sürecinde 3 farklı Koruma Bölge Kurulu’nun değişmesi, yerel halkın ve ilgili paydaşların değişen uygulama ve kararlara uyum sağlamasında zorluklar -Tespit ve tescil işlemlerinin tamamlanmamış olması -Bütüncül bir arkeolojik kazı yapılmamış olması -Yasal boşluklar ve denetim eksikliği -Kırsal dokuya uymayan yapım tekniklerinin uygulanması
Doğa ve Çevresel Tehditler	-Doğal afetler -Hava koşulları -Baraj etkisiyle iklim ve bitki örtüsünde değişim -Vandalizm

yapılaşmalar ve onarım süreci yaşanmıştır.

Sonuç olarak, güvenlik önlemleri kapsamında inşa edilen Karakol kompleksi ile geleneksel mimariden farklılaşan yeni yapılaşma süreci, Anıtlı’nın kültürel peyzajının özgünlüğünü tehdit eden başlıca unsurlar hâline gelmiştir. Bu durum, köyün tarihi dokusunun sürdürülebilir biçimde korunabilmesi için acil ve bilinçli bir koruma politikasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu gereklilik, mevcut karakol yapısı ile yakın çevresinde inşa edilen yeni yapıların görsel karşılaştırmasıyla da desteklenmektedir (Resim 5).

Şırnak İdil Haberli (Basıbrin) Köyü

Anıtlı köyü ile benzer özellikler gösteren ilk yerleşim, Şırnak İdil ilçesine bağlı Haberli (Basıbrin) köyüdür. Süryani Köyleri haritasında Haberli (Basıbrin) köyünün konumu görülmektedir (Resim 1). Bu köy, Antik Turabdin bölgesinin sınırları içinde yer almakta olup, tamamı Süryani Ortodoks nüfusuna sahip ve 164 kişilik bir nüfusa karşılık gelen 24 haneden oluşmaktadır. Anıtlı gibi terk edilmemiş olan bu köy, geleneksel taş yapılarla şekillenen mimari

Resim 5. Karakol yapısı ve yeni yapılan yapılar.

dokusuyla dikkat çekmektedir. Hem yerleşim içinde hem de yerleşimin dört çeperine yayılarak konumlandırılmış dini yapılarla benzerlik göstermektedir. Köyde bir manastır yapısı ve 23 kilise bulunmaktadır (Karakas, 2011). Bu kiliselerin bir kısmı onararak aktif kullanımda devam etmektedir. Savunma amaçlı yüksek duvarlarla çevrili kuleleriyle dikkat çeken Mor Dodo Kilisesi, Anıtlı'daki "Hah Kalesi-Kasrı" ile benzer bir konumda, yerleşimin en yüksek noktasında yer almaktadır. Anıtlı'daki "Hah Kalesi"nde yer alan burçlar ve savunma kuleleri 20. yüzyılın başında yıkılmışken, Mor Dodo Manastırındaki yapılar günümüzde hala korunmaktadır. Haberli köyünün kırsal peyzajını yansıtan görsel kayıt, bölgenin doğal ve kültürel sürekliliğini ortaya koymaktadır (Resim 6).

Yerleşim peyzajı, köy çevresinde geniş bir alana yayılan tarım arazileri, meşe ve badem ağaçlarıyla şekillenen bağlar ve üzüm üreti-

miyle karakterizedir. Bu peyzaj, köyün çevresindeki tarım ve bostan arazileriyle desteklenen kendi kendine yetebilen bir ekosisteme sahiptir. Azalan nüfusuna rağmen, Anıtlı'daki gibi dinsel öğretiler doğrultusunda şekillenen üretim, gelenekler ve bayramlar, burada da aynı şekilde devam etmektedir. Ayrıca, bölgesel eğitim ve kültürel gelişim odağı olarak ün kazanan köy, tarihçiler, hattatlar, bilim insanları, öğretmenler, şairler, metropolitler, rahipler ve keşişler yetiştirmiştir (Hollerweger, 1999). Bu sebeple, geçmişten günümüze kadar somut ve soyut değerleriyle varlığını sürdüren bir yerleşim olarak, Anıtlı kültürel peyzajına benzer şekilde, Haberli de Süryani kültürünün sivil ve anıt mimarisine yansıyan özgün özelliklerini net bir biçimde sergilemektedir. Köyün doğal çevresi; geniş alana yayılan tarım arazileri ile meşe ve badem ağaçlarının oluşturduğu kırsal doku (Resim 7) ve köyün silüetini ortaya ko-

Resim 6. Haberli köyü kırsal peyzajı.

Resim 7. Geniş alana yayılan tarım arazileri ile meşe ve badem ağaçları.

Resim 8. Köyün silüeti.

yan karakteristik yerleşim düzeni (Resim 8) bu özgünlüğü destekleyen başlıca unsurlar arasındadır (Yazar, 2022).

Dini yapılar arasında yer alan Meryem Ana Kilisesi, Mor Kavme Kilisesi, Mor Barsavmo Manastırı, Mor Kuryakos Kilisesi, Mor İzozel ve Mor Yoreth Kiliseleri, Mor Şalito Kilisesi ve Mor Tuma Kilisesi, her biri tekil yapı ölçeğinde tescillenmiştir (D.K.V.K.B.K., 2017).

Anıtlı ile benzer kültürel peyzaj değerlerine sahip yerleşimlerde karşılaşılan koruma sorunları, tekil tescillerin ötesinde, yerleşime henüz bir koruma statüsü verilmemiş olmasında yatmaktadır. Anıtlı'da, köy yerleşimi içinde yer alan karakol kompleksi, Haberli (Basıbrin) köyünde yerleşimin girişinde konumlanmaktadır. Haberli'de günümüzde de ayakta olan bu karakol yapısı, kırsal yerleşim dokusu içinde dikkat çeken kamusal yapılardan biridir (Resim 9). Son yıllarda, Turabdin bölgesinde artan turizm baskısı ve Anıtlı'ya benzer şekilde köye kısa süreliğine dönen eski köy sakinlerinin yeni yapılaşma

Resim 9. Haberli Köyü içinde yer alan Karakol yapısı.

talepleri sonucunda, betonarme taş kaplamalı yapılar giderek daha görünür hale gelmiştir. Bu durum, terkedilmiş ve bakımsız geleneksel yapıların metruklaşmasını hızlandırmış ve yıkım süreçlerini tetiklemiştir.

Turabdin bölgesinin kırsal peyzajının gelişimi ve katmanlı yapısının günümüze nasıl ulaştığı bağlamında, Anıtlı gibi Süryani toplumunun dilini, dinini ve kültürünü yansıtan, tamamen Süryani nüfusuna sahip özgün bir yerleşim olan Haberli'nin kültürel peyzajının korunması büyük önem taşımaktadır. Bu koruma süreci, yerleşimin özgünlük ve bütünlüğünü tehdit eden unsurların ortadan kaldırılmasını, tespit ve tescil işlemlerinin tamamlanmasını ve kültürel peyzaj statüsüne uygun şekilde bütüncül bir yönetim anlayışının uygulanmasını zorunlu kılmaktadır.

Mardin Savur Dereiçi (Kıllıt) Köyü

Mardin İli Savur ilçesine bağlı Dereiçi (Kıllıt) mahallesi, Savur-Midyat yolu üzerinde yer almakta ve ilçe merkezine yaklaşık 10 km mesafededir. Süryani Köyleri haritasında Dereiçi (Kıllıt) köyünün konumu görülmektedir (Resim 1). Dereiçi, tarihsel olarak birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir Süryani köyüdür. Köy, Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliseleri ile geleneksel mimari konutları bir arada bulundurmakta olup, üç mezhebin ibadet mekânları, çarşı, sarnıç, değirmenler ve homojen yoğun tarihi dokusuyla özgün bir yerleşim yeri özelliği taşımaktadır. Dereiçi köyüne ilişkin hem 1990'lı yıllarda kaydedilmiş görsel belgeler (Resim 10) hem de güncel durumunu yansıtan fotoğraflar (Resim 11), bu çok katmanlı yapının mekânsal sürekliliğini gözler önüne sermektedir.

Eski kayıtlarda "belde" olarak geçen Dereiçi köyü, 1914 yılı öncesinde 350 Süryani

aile ve 7 papazdan oluşan bir nüfusa sahipti (Akyüz, 1998). 1970'li yıllarda, Almanya'nın işçi alımına bağlı olarak köy sakinlerinin büyük bir kısmı köyü terk etmiştir. Bugün köyde, 4 Süryani ve 8 Müslüman aile olmak üzere toplam 12 aile yaşamaktadır. Avrupa'ya göç eden Dereiçi nüfusunun büyük çoğunluğu ise şu an İsveç'te ikamet etmektedir. Müslüman olan 8 aile, konar göçer olup, tarım ve hayvancılık faaliyetlerini sürdürmek amacıyla köydeki konutlara yerleşmişlerdir. 1992 yılına kadar köyde tarımsal üretime devam edilmiş ve bu dönemde, göç etmeyen birkaç aile tarafından kurulan bir şarap fabrikası, 5 çeşit şarap ürünü ile üretim yapıyordu. Dereiçi köyü, doğal güzellikleri ve köyde yetişen bağ ve bahçelerle uyumlu geleneksel konutlarıyla bir kırsal kültürel peyzaj alanı değeri taşımaktadır. Köydeki sivil mimari yapılar, bu peyzajın fiziksel bileşenlerini oluşturarak yerleşimin özgün karakterini tanımlamaktadır (Resim 12). Köy etrafındaki Savur Çayı ve ormanlık alan, köyün doğal ve kültürel peyzajını oluşturan önemli unsurlardır. Bu doğal ekosistem, çok sayıda hayvan ve bitki türüne ev sahipliği yapmaktadır.

Dereiçi (Kıllıt) köyü, sahip olduğu tarih, kültür, inanç ve doğa zenginlikleri ile hem kırsal kültürel peyzaj hem de kırsal mimari alanı özellikleri taşıyan bir yerleşimdir. Bu nedenle, köyün korunması ve gelecek nesillere aktarılması büyük önem taşımaktadır. Köyde, yaşamış olan Süryani kültürünün öğelerini barındıran unsurlar bulunmakta olup, en büyük sorun, ilk kullanıcıların yerleşimi terk etmiş olmasıdır. Mevcut Süryani nüfus ve yaz aylarında Avrupa'dan gelen Süryani yaşlı nüfus, bayramlar ve özel günler gibi somut olmayan kültürel değerlerini kutlamaya çalışmakla birlikte, sürekli yerleşik bir nüfus bulunmaması nedeniyle bu değerlerin kaybolma riskiyle karşı karşıyadır. Mevcut Süryani nüfusu, dini öğretiler sonucu gelişen şarap üretimi kültürünü hâlâ yaşatmakta olup, üretimi kısmi olarak sürdürülebilmektedir. Köy, homojen mimari dokusu, arkeolojik alanları ve görsel peyzaj değerleriyle önemli bir kırsal turizmi potansiyeline sahiptir. Özellikle 2019 yılından sonra artan ilgi ile köy, turizm açısından odak haline gelmiş ve birçok tur şirketi tarafından ziyaret edilmeye başlanmıştır. Bu hareketlilik çerçevesinde, Savur Belediyesi tarafından köy için "Dereiçi Köyü Sürdürülebilir Turizm Odaklı Koruma ve Kalkınma Uygulama Fizibilitesi" hazırlanmış ve tescilsiz olan 33 yapının rölöve ve belgeleme çalışmaları yapılmıştır (Dicle Kal-

Resim 10. Dereiçi Köyü ve çevresi (Hollerweger, 1999).

Resim 11. Dereiçi Köyü ve çevresi.

Resim 12. Dereiçi Köyü sivil mimari yapıları.

kınma Ajansı, 2020). Ayrıca, Savur Belediyesi tarafından köydeki çarşı aksı ve bazı yapılar üzerinde restorasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu belgeleme çalışmalarının etkisiyle ve Savur Belediyesi'nin girişimiyle, Şanlıurfa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu (Ş.K.V.K.B.K., 2022) tarafından köydeki tespit ve tescil işlemleri başlatılmıştır. Şanlıurfa K.V.K.B.K.'nın 25.10.2022 tarihli ve 7556 sayılı kararıyla, Dereiçi köyü Kentsel Sit Alanı olarak ilan edilmiştir ve 43 yapının tescili gerçekleştirilmiştir (Ş.K.V.K.B.K., 2022). Dereiçi köyünde yer alan Mor Abay Manastırı, 2021 yılında "Midyat ve Çevresindeki (Turabdin) Geç Antik ve Ortaçağ Dönemi Kilise ve Manastırları" başlığıyla UNESCO Geçici Miras Listesi'ne alınan yapılar arasında yer almaktadır (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2024). 2022 yılında Kültür Bakanlığı tarafından öneri yönetim plan sınırlarının belirlenmesi için incelemeler yapılmış ve Alan Yönetim Planı ile UNESCO dosyasının hazır-

lanması için çalışmalar başlatılmıştır. Ayrıca, 2023 yılında ise Kültür Bakanlığı tarafından kentsel sit ilanının ardından, Koruma Amaçlı İmar Planı için çalışmalar başlatılmıştır. Bu olumlu gelişmeler, köyün doğru bir koruma politikası çerçevesinde ilerlediğini göstermektedir. Bu koruma çabalarına rağmen, köyün ilk kullanıcılarının büyük bir kısmının yerleşimi terk etmiş olması, yerleşimin kimliğinin ve somut olmayan değerlerinin korunması açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Terkedilmiş bir alanda, UNESCO'nun sağladığı popülerlik ve turizm baskısı kontrol edilmediği takdirde, bölge özgün ruhundan tamamen kopabilir. Anıtlı ve Haberli köylerinden farklı olarak, Dereiçi köyünde bir karakol yapısı ya da yerleşimin silüetini olumsuz yönde etkileyen herhangi bir yapı bulunmamaktadır. Köyün özgün yerleşim dokusu, bozulmamış mimari silüetiyle dikkat çekmektedir (Resim 13). Bu da köyün özgünlüğünü koruma açısından önemli bir avantaj sağlamaktadır. Ancak, bu özgünlük ve bütünlük, yapılacak nitelikli restorasyon çalışmalarıyla korunmalıdır. Anıtlı ve Haberli köylerinden farklı olarak, köy sakinlerinin yeni yapı yapma isteklerinin olmaması nedeniyle, Dereiçi'nde çok az sayıda yeni yapı bulunmaktadır. Bu durum, köyde yapılan koruma çalışmalarının sürdürülebilirliği açısından büyük bir fırsat sunmaktadır. Dolayısıyla, Dereiçi'nde gerçekleştirilen koruma çalışmaları, alanın kültürel ve doğal değerlerinin korunarak sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır.

Resim 13. Dereci (Kılıt) Köyü özgün dokusu.

Değerlendirme ve Sonuç

Anıtlı, Haberli ve Dereci köyleri arasında gerçekleştirilen karşılaştırmalı analiz sonucunda, üç yerleşimin hem fiziksel hem de sosyo-kültürel düzeyde önemli benzerlikler taşıdığı gözlemlenmiştir. Özellikle geleneksel yapı malzemesi kullanımı, organik yerleşim dokusu, dini mimari yoğunluğu ve tarımsal üretim odaklı kurgulanan yaşam biçimleri, bu benzerliğin temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Bununla birlikte, her yerleşimin tarihsel gelişimi, güncel kullanım durumu ve karşı karşıya kaldığı koruma tehditleri bakımından özgün farklılıklar içerdiği de dikkate değerdir.

Anıtlı ve Haberli köyleri, hâlen aktif olarak kullanılan yerleşimler olmaları açısından benzer bir koruma potansiyeline sahipken, Dereci köyü ise büyük ölçüde terkedilmiş olması nedeniyle daha farklı bir koruma dinamiği barındırmaktadır. Anıtlı ve Haberli’de yeni yapılaşma taleplerinin artması, geleneksel dokuya müdahale eden betonarme yapılaşmaları beraberinde getirmiştir. Buna karşın, Dereci’nde yapılaşma baskısının daha sınırlı olması, özgün mimari bütünlüğün korunması adına bir avantaj teşkil etmektedir. Öte yandan, Dereci’nde sürekli yerleşimin bulunmaması, somut olmayan kültürel mirasın sürekliliğini tehdit eden başlıca unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Üç yerleşime ilişkin koruma tehditleri, fiziksel yapı durumu ve kullanım sürekliliği gibi başlıklarda öne çıkan benzerlik ve farklılıklar, Tablo 2’de (Aslan, 2025) karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Bu farklılaşmalar, her yerleşim için uygulanması gereken koruma stratejilerinin de farklılaşmasını zorunlu kılmaktadır. Anıtlı, aktif

kullanım ve hızlı dönüşüm baskısı altında geleneksel dokunun sürekliliğini tehdit eden yeni yapılaşmalarla karşı karşıya iken, Haberli benzer süreçleri daha sınırlı ölçekte yaşamaktadır. Dereci’nde ise fiziksel yapı bütünlüğü büyük ölçüde korunmuş olsa da terk edilmişlik nedeniyle kültürel süreklilik kesintiye uğramaktadır. Bu farklılıklar, kültürel peyzaj değerlerinin korunmasında yerleşim ölçeğinde farklı stratejilere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan üç Süryani yerleşimi, benzer kültürel peyzaj karakteristiklerine sahip olmakla birlikte, maruz kaldıkları tehditlerin niteliği ve bu tehditlerin mimari çevreye etkileri açısından farklılaşmaktadır (Tablo 3). Sosyo-kültürel ve ekonomik düzlemde, Anıtlı ve Haberli köylerinde sınırlı da olsa yerleşik yaşamın devam etmesi, geleneksel mimarinin kullanıcısı ile kurduğu ilişkinin sürekliliğini kısmen korumaktadır. Buna karşın Dereci’nde nüfusun büyük ölçüde terk etmiş olması, mimari yapıların işlevselliklerini yitirmesine ve fiziksel bozulma riskinin artmasına neden olmaktadır. Politik tehditler bağlamında, Anıtlı ve Haberli’de askeri yapılaşmaların köy silüetine ve kültürel peyzajın bütüncül algısına müdahale ettiği gözlemlenirken, Dereci’nde bu tür bir baskı unsuru bulunmamakta; ancak terk edilmişliğin yarattığı denetimsizlik, koruma açısından dolaylı bir tehdit oluşturmaktadır.

Yasal ve yönetsel düzeyde, Anıtlı’nın sit alanı ilanı ile kısmen yasal koruma altına alınmış olması olumlu bir gelişme olmakla birlikte, yapı ölçeğindeki denetim eksiklikleri sürdürülebilir koruma uygulamalarını sınırlamaktadır. Haberli’de ise yerleşim düzeyinde bir koruma

kararı bulunmamakta, yalnızca bazı yapıların tescillenmiş olması nedeniyle bütüncül bir koruma yaklaşımı geliştirilememektedir. Dereiçi'nin kentsel sit ilanı almış olması önemli bir statü kazandırsa da fiili uygulamaların yetersizliği, geleneksel yapı stoğunun giderek daha savunmasız hale gelmesine yol açmaktadır.

Doğa ve çevresel etkiler açısından, Anıtlı'da

artan yaz nüfusu ve yeni yapılaşma eğilimleri hem tarımsal peyzaj hem de geleneksel yerleşim dokusu üzerinde baskı oluşturmaktadır. Haberli'de çevresel tehditler daha sınırlı olmakla birlikte, yeni yapılaşmaların kontrolsüz biçimde gelişmesi kültürel peyzaj bütünlüğünü tehdit etmektedir. Dereiçi'nde ise kırsal peyzaj büyük ölçüde korunmuş görünmekte; ancak

Tablo 2. Anıtlı (Hah), Dereiçi (Kılıt) ve Haberli (Basebrin) köyleri karşılaştırma tablosu (Aslan, 2025)

Köy Künyesi	Köyün Silüeti	Kültürel Peyzaj Değeri	Koruma Sorunları	Öneriler
Anıtlı (Hah) Midyat, Mardin Süryani Köyü		-Dini yapılar ile var olan topografya ile uyumlu geleneksel köy yerleşkesi -Dinsel öğreti sonucu üretim, gelenekler ve bayramlar -Köy yerleşkesi etrafında şekillenen tarım ve bostan arazileriyle kendi kendine yetebilen bir ekosistem -Kendine özgü karakteristik mimari alanlara sahip olması	-Terk -Karakol binası -Turizm baskısı -Kullanılmayan sivil mimari yapıların metruklaşması ve harabeye dönmesi -Denetim eksikliği	-Koruma Kurulunun alanın sit irdelemesinin yeniden tespiti ve bazı yapıların koruma alanlarının yeniden belirlenmesi -Kültürel peyzaj statüsüne göre alanın yönetilmesi -Yeni tespit ve tescil çalışmalarının yapılması -Turizm için gezi rotaları belirlenmesi -Somut olmayan değerlerin sürdürülebilirliği -Otopark ve ziyaretçi karşılama merkezi planlaması
Haberli (Basıbrin) İdil, Şırnak Süryani Köyü		-Dini yapılar ile var olan topografya ile uyumlu geleneksel köy yerleşkesi -Dinsel öğreti sonucu üretim, gelenekler ve bayramlar -Köy yerleşkesi etrafında şekillenen tarım ve bostan arazileriyle kendi kendine yetebilen bir ekosistem -Kendine özgü karakteristik mimari alanlara sahip olması	-Terk -Karakol binası -Kullanılmayan sivil mimari yapıların metruklaşması ve harabeye dönmesi -Denetim eksikliği	-Koruma Kurulunun alanın sit irdelemesinin yeniden tespiti ve bazı yapıların koruma alanlarının yeniden belirlenmesi -Kültürel peyzaj statüsüne göre alanın yönetilmesi -Yeni tespit ve tescil çalışmalarının yapılması -Turizm için gezi rotaları belirlenmesi -Somut olmayan değerlerin sürdürülebilirliği -Otopark ve ziyaretçi karşılama merkezi planlaması
Dereiçi (Kılıt) Savur, Mardin Süryani Köyü		-Dini yapılar ile var olan topografya ile uyumlu geleneksel köy yerleşkesi -Dinsel öğreti sonucu üretim, gelenekler ve bayramlar -Köy yerleşkesi etrafında şekillenen tarım ve bostan arazileriyle kendi kendine yetebilen bir ekosistem -Kendine özgü karakteristik mimari alanlara sahip olması	-Terk -Turizm baskısı -Kullanılmayan sivil mimari yapıların metruklaşması ve harabeye dönmesi -Denetim eksikliği	-Koruma Kurulunun alanın sit irdelemesinin yeniden tespiti ve bazı yapıların koruma alanlarının yeniden belirlenmesi -Kültürel peyzaj statüsüne göre alanın yönetilmesi -Yeni tespit ve tescil çalışmalarının yapılması -Turizm için gezi rotaları belirlenmesi -Somut olmayan değerlerin sürdürülebilirliği -Otopark ve ziyaretçi karşılama merkezi planlaması

Tablo 3. Anıtlı (Hah), Haberli (Basıbrin), Dereiçi (Kıllıt) Köylerinin Kültürel peyzajına yönelik tehditlerin karşılaştırmalı analizi

Tehdit Başlığı	Anıtlı (Hah)	Haberli (Basıbrin)	Dereiçi (Kıllıt)
1. Sosyo-Kültürel ve Ekonomik	Nüfusun büyük bir kısmı göç etmiş, yaşamın sürdüğü aile sayısı sınırlı. Yaz aylarında nüfus artışı geçici.	Nüfus az fakat cemaat yaşamı devam ediyor. Göçten etkilenmiş, ancak yerleşim hâlâ aktif.	Neredeyse tamamen terk edilmiş. Sürekli nüfus çok düşük, yaşam pratikleri zayıflamış.
2. Politik Tehditler	1980 sonrası karakol yapımı kültürel peyzajı olumsuz etkilemiş.	Köy girişinde karakol yer alıyor, görsel silüet üzerinde baskı oluşturmaktadır.	Güvenlik tehdidi bulunmamakta, ancak terk edilme nedeniyle kontrolsüzlük söz konusu.
3. Yasal ve YönetSEL Sorunlar	Sit alanı ilanı mevcut; ancak yapı bazında denetim ve uygulama eksiklikleri var.	Tekil yapı tescilleri dışında yerleşim bazında koruma kararı bulunmamakta.	Kentsel sit ilanı yapılmış; ancak etkin koruma uygulamaları henüz sınırlı düzeyde.
4. Doğa ve Çevresel Etkiler	Artan nüfus hareketi sonucu ekosistem üzerinde baskı oluşmakta. Yeni yapılaşmalar peyzajı bozmakta.	Tarım arazileri kullanılmakta, çevresel etki sınırlı; ancak yeni yapılaşmalarla tehditler görünür hâle gelmiş.	Doğal peyzaj korunmuş durumda. Tarımsal faaliyetler azalmış olsa da çevresel bozulma minimal düzeyde.

Not: Tablo Anıtlı köyünde ayrıntılı yapılan saha ve arşiv çalışmaları doğrultusunda hazırlanmış olup, Haberli ve Dereiçi köylerine ilişkin bilgiler, gözlemsel analizler ve mevcut literatür değerlendirmeleriyle sınırlıdır.

tarımsal faaliyetlerin azalması ve yapısal bakımın aksaması, geleneksel mimari varlığın uzun vadeli sürdürülebilirliği açısından bir risk teşkil etmektedir.

Bu çerçevede, her üç yerleşimin maruz kaldığı tehditler hem yapı çevre hem de peyzaj ölçeğinde çok katmanlı biçimde okunmalı; benzerlik ve farklılıklar üzerinden geliştirilecek bütüncül koruma politikaları hem fiziksel hem de kültürel sürdürülebilirliği hedefleyen yerel ölçekli stratejilere dönüştürülmelidir.

Aktif kullanımda olan köylerde koruma, yaşamla birlikte sürdürülebilirliği hedeflemelidir; terkedilmiş alanlarda ise kültürel mirasın belgelenmesi, farkındalık yaratılması ve yönetim planlarının etkin biçimde işletilmesi öncelik taşınmalıdır. Dolayısıyla, kültürel peyzaj kavramı üzerinden yürütülen bu karşılaştırmalı analiz, hem benzerlikler hem de farklılıklar ışığında koruma politikalarının yerleşim ölçeğinde özgün olarak kurgulanması gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kültürel peyzaj kavramının devreye girmesi gerekliliği, kırsal yerleşimlerin yalnızca fiziksel varlıkları üzerinden değil, aynı zamanda tarihsel, sosyal, manevi ve çevresel katmanlarıyla birlikte değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu kavramsal yaklaşım, yerleşimlerin dinamik yapısını ve yerel halkla olan bağını göz önünde bulundurarak, koruma süreçlerinde daha bütüncül ve sürdürülebilir politikaların geliştirilmesine olanak tanımaktadır.

Özellikle Turabdin bölgesinde olduğu gibi çok katmanlı kültürel mirasa sahip kırsal yerleşimlerde, kültürel peyzaj kavramı sayesinde yalnızca mimari öğeler değil, aynı zamanda geleneksel yaşam pratikleri, dil, ritüeller ve doğayla kurulan ilişkiler de koruma kapsamına dâhil edilebilmektedir. Bu bağlamda, mevcut mevzuatın sınırlı fiziksel koruma perspektifinden ziyade, kültürel peyzaj odaklı yaklaşımlarla zenginleştirilmesi hem yerleşimlerin kimliğini güçlendirecek hem de yerel toplulukların bu sürece aktif olarak katılımını teşvik edecektir.

Turabdin köylerinde, köy sakinlerinin değişen ihtiyaçları, köye geri dönüşler, turizmin gelişimi ve kırsala yönelik artan ilgi gibi sosyal, ekonomik ve politik koşullardaki değişiklikler, koruma alanındaki önlemlerin sürdürülebilir bir planlama çerçevesinde alınmasını zorunlu kılmaktadır. Doğal ve kültürel değerlerin yerel halkla birlikte sürdürülebilir bir şekilde korunması, uzun vadeli koruma politikaları açısından büyük bir öneme sahiptir. Birçok köy, 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescillenmiş olup, bu köylerin bütüncül bir şekilde korunabilmesi için yasada önerilen kültürel peyzaj kavramının devreye girmesi gerekmektedir. Bu kavram, köy yerleşkelerinin uzun vadede sürdürülebilir bir koruma statüsüne ulaşmasını sağlayacaktır.

Kültürel peyzaj yaklaşımı, yalnızca yapıların restorasyonu ya da tesciliyle sınırlı olmayan, aksine yaşamın sürekliliğini esas alan bütüncül bir koruma anlayışını ortaya koymaktadır. Bu anlayışın benimsenmesi, Anıtlı, Haberli ve Dereiçi gibi yerleşimlerde koruma ve planlama süreçlerinin daha bütüncül, etkili ve katılımcı biçimde yürütülmesine olanak tanıyacaktır. Böylece hem somut hem de somut olmayan kültürel miras unsurları korunarak bu alanların gelecek kuşaklara aktarımı güvence altına alınabilecektir.

Yasadaki bu eksiklik giderilene kadar, Koruma Bölge Kurulları'nın, yaşamın sürdüğü alanlarda arkeolojik sit derecelerini yeniden gözden geçirmesi, alanların insansızlaştırılmadan korunabilmesi için önemli bir adım olacaktır. Yerel halkla birlikte korumanın sağlanabilmesi için farklı koruma statülerindeki arkeolojik sit derecelendirmelerinin bilimsel araştırmalarla desteklenerek tespit edilmesi gerekmektedir. Yerleşimlerdeki tekil tespit ve tescil işlemleri, nitelikli bir biçimde ve kontrollü olarak yapılmalıdır. Ayrıca, kırsalda yaşayan halkın koruma konusunda bilinçlendirilmesi için Koruma Uygulama ve Denetim Büroları (KUDEB) aracılığıyla eğitimlerin düzenlenmesi önemlidir.

Bunun yanı sıra, nitelikli bir denetim mekanizması oluşturularak alanlarda kontrolsüz yapılaşmanın önüne geçilmesi sağlanmalıdır. Terk, yalnızca kültürel varlıkların değil, aynı zamanda somut olmayan mirasın da yok olmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, ilk kullanıcılar tarafından hâlâ kullanılan yerleşimlerin kültürel sürekliliği sürdürmesi büyük önem taşımaktadır. Bu birlikteliğin tarihsel bir süreklilik sağlaması için toplumda farkındalık yaratılması gerekmektedir.

Turizm kaynaklı nüfus değişimlerinin etkin bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, altyapı, ziyaretçi yönetimi, eğitim, sağlık ve kültür hizmetlerine erişimin kolaylaştırılması ve planlanabilir olması önemlidir.

Anıtlı, Haberli ve Dereiçi köyleri, benzer kültürel peyzaj karakteristikleri ve ortak tarihsel geçmişlerine rağmen, günümüzde farklı kullanım süreklilikleri ve koruma uygulamaları ile şekillenen özgün durumlar sergilemektedir. Bu çeşitlilik, söz konusu yerleşimlerin korunmasına yönelik yaklaşımların tek tip kalıplar yerine, bağlama özgü, esnek ve çok ölçekli modellerle ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Uluslararası düzeyde kırsal ve kültürel peyzajların korunmasına ilişkin güncel yaklaşımlar, bu gerekliliği desteklemektedir. Özellikle UNESCO'nun kültürel peyzaj kavramına ilişkin yönergeleri (UNESCO, 2008) ve ICOMOS'un yaşayan miras odaklı ilkeleri (ICOMOS, 2021) bu bağlamda önemli referans noktaları sunmaktadır. Ayrıca akademik literatürde de kırsal peyzajların korunmasında yerel katılımı esas alan bütüncül ve çok aktörlü planlama yaklaşımlarının önemi vurgulanmaktadır (Callegari & Valente, 2020; Taylor & Lennon, 2011). Yerel toplulukların aktif katılımını temel alan ve gündelik yaşam pratiklerini kültürel sürekliliğin yapıtaşı olarak gören bu yaklaşımlar, Süryani yerleşimlerinin hem fiziksel dokusunun hem de toplumsal hafızasının korunmasında sürdürülebilir ve bağlama duyarlı stratejiler geliştirilmesine olanak tanımaktadır.

Kaynaklar

Akyüz, G. (1998). Mardin İli'nin Merkezinde Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi. Resim Matbaacılık.

Aydın, B. (2023). Bünyamin Aydın arşivi [Kişisel arşiv]. Mardin, Türkiye.

Aslan, L. (2025). Turabdin kültürel coğrafyasında Mardin Midyat Anıtlı Köyü, Meryem Ana Manastırı ve yakın çevresinde bulunan dini miras alanlarının kültürel peyzaj değeri ve koruma potansiyeli [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.

Callegari, F., & Valente, R. (2020). Preserving cultural landscapes in rural contexts: Community involvement and integrated planning. *Built Herit*, 4, 35–50.

Dicle Kalkınma Ajansı. (2020). Dereiçi Köyü Sürdürülebilir Turizm Odaklı Koruma ve Kalkınma Uygulama Projesi Fizibilitesi. Dicle Kalkınma Ajansı.

Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (D.K.V.K.B.K.). (2017). Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu İnternet Arşivi. <https://kvmmgm.ktb.gov.tr/TR-43053/diyarbakir-kultur-varliklarini-koruma-bolge-kurulu-mudurlugu.html>

Hollerweger, H. (1999). Turabdin: Living cultural heritage: Where Jesus' language is spoken. Linz.

ICOMOS. (2021). ICOMOS Charter for Living Heritage. https://admin.icomos.org/wp-content/uploads/2023/01/International-Cultural-Heritage-Tourism-Charter_EN_FR.pdf

Karakaş, B. (2011). Süryani kırsal mimarisi üzerine bir araştırma: Midyat-Haberli (Basibrin) köyü örneği [Yüksek Lisans tezi]. Dicle Üniversitesi.

Keser, E. (2002). Tur Abdin: Süryani Ortodoks Dini Mimarisi. Tarih Vakfı Yayınları.

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. (2024). Dünya miras geçici listesi. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/tr-44395/dunya-miras-gecici-listesi.html>

Palmer, A. (1990). Monk and mason on the Tigris frontier: The early history of ur 'Abdin. Cambridge University Press.

Rabo, G. (2002). Benefizfest zur finanziellen Unterstützung des Mutter-Gottes-Klosters von Hah, 2000 2022. Tebe D'marhitho, 3-4, 31-34.

Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (Ş.K.V.K.B.K.). (2022). Anıtlı Dosyası [Arşiv Belgesi]. Şanlıurfa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi, Şanlıurfa, Türkiye.

Taylor, K., & Lennon, J. (2011). Cultural landscapes: A bridge between culture and nature? Int J Heri Stud, 17(6), 537-554.

UNESCO. (1992). World Heritage cultural landscapes. UNESCO World Heritage Centre.

UNESCO. (2008). Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. UNESCO World Heritage Centre.

Wiessner, G. (1995). Erwägungen zur Siedlungsgeschichte des Turabdin: Zum Feldzug Assurnasirpals II. 879 v. Chr. Studien zur Orientalischen Kirchengeschichte, 1, 22-35.

Notlar

1. Parpuso Tarlası: Meryem Ana Kilisesi'nin kuruluşunu İsa'nın doğumuna bağlayan bir efsaneye göre; 'Yahudiye ülkesinde, bir kralın doğumunun müjdelendiğine inandıkları parlak yıldızın izini süren on iki bilge kral, Ninova'dan yola çıkarlar. Kutsal çocuğa saygılarını sunmak için Hah kralı Hanna'ya vardıklarında içlerinden üçü Kudüse gider ve yeni doğan çocuğu bulup ona sunular sunarlar. Kendilerine anı olarak verilen çocuğun bezini (? kefeni) Hah'a getirirler. Bezi yakıp külünü aralarında paylaşmaya karar verdiklerinde, aleve atılan bez herbirininin üzerinde bir kral resmi olan on iki altın madalyona dönüşür. Bu mucizeye tanık olduklarında, Kurtarıcının inancına dönüşerek Hah'ta Meryem Ana adına sonsuza kadar ayakta kalacak bir anıtı kurmaya karar verirler' (H. Parry, 1889). Bu mucizenin gerçekleştiğine inanılan yer, Hah göletinin yanı yani Meryem Ana Manastırı'nın kuzeybatısındaki tarla olup, günümüzde de köylüler arasında Süryanice 'Parpuso' yani paramparça olarak anılmaktadır.